

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Н а у к о в и й ж у р н а л

« М о л о д и й в ч е н и й »

№ 4 (44) к в і т е н ь , 2 0 1 7 р .

З М І С Т

М Е Д И Ч Н І Н А У К И

Andruschyshyn O.V., Pidubna A.A., Vivsyanynk V.V., Vintoniak M.V., Proskurnyak J.M., Halysh I.V. Some mechanisms of efficacy pathogenetic kardiolin in patients with coronary artery disease with concomitant pathology of diabetes	187
Білковська Ю.П., Сергеева Н.С., Комарь Д.Г., Сідлецька Д.В., Гайдук Ю.І., Данилко М.Р. Сучасні уявлення про механізми регуляції скорочення матки, а також гемодинамічні зміни шийки матки до та під час пологів	191
Єфіменко С.К., Санкін Ю.Ю., Васильчук Т.Р., Наконечна С.Я., Смага В.В., Шпиленко О.Ф. Особливості патогенезу тромботичних ускладнень на тлі онкологічних захворювань	195
Кравченко А.А. Особливості клінічного перебігу та ефективність антиретровірусної терапії поєднаної гемоконтактної патології: вірусу імунодефіциту людини та хронічного вірусного гепатиту С	199
Кривда Р.Г., Ющук К.М., Стоєва М.І. Дослідження можливості використання імунохроматографічного тесту «Cito Test Fecal Occult Blood» для встановлення наявності та видової приналежності слідів крові на речових доказах при проведенні комплексної судово-медичної експертизи	204
Матюшенко Д.О., Хаймик Н.В., Мозоль А.О., Ковтун А.В. Патології суглобів з точки зору реабілітаційної медицини: проблеми та перспективи	208
Москалюк О.П., Кіріл А.О., Грабовський А.С., Кузьмин В.В., Більцан О.В. Репродуктивні показники в чоловіків після пахвинної алогерніопластики	212
Онищенко В.І., Первак М.П., Єгоренко О.С., Носенко В.М. Ефективність симуляційного навчання в післядипломній підготовці медичних фахівців хірургічного профілю	216

П С И Х О Л О Г І Ч Н І Н А У К И

Белякова С.М. Соціально-психологічні детермінанти мовленнєвого розвитку близнюків	220
---	-----

Борисюк О.М. Психологічна характеристика типів управлінської компетентності майбутнього офіцера поліції	223
Бочаріна Н.О., Мазур О.О. Особливості психологічної адаптації дітей раннього віку	228
Донець О.І., Шміголь Д.О. Патологічні зміни фізичного і психічного здоров'я військовослужбовців під впливом екстремальних умов	232
Єрмакова Н.О., Мережкіна А.Є. Психологічні особливості маніпулювання свідомістю як властивості кримінальної субкультури	236
Зарицька В.В., Борисенко В.М. Емоційна компетентність як детермінантна складова професійного становлення фахівців соціономічного напрямку	241
Іванова В.В. Фактори оптимізації психологічного розвитку дошкільника	246
Пелюстка М.И. Арт-терапевтическое направление в культурно-историческом подходе психосоматики	251
Портницька Н.Ф., Чупріна С.А. Образ ідеальних батьків у свідомості підлітків та їх батьків	255
Ткачук Т.А., Мягких А.А. Тендерні особливості копінг-поведінки	259
Федорченко С.В. Реструктуризація як один з факторів впливу на рівень стресостійкості викладацького складу ВНЗ	262
Шаповалова В.С. Емпатія як один із факторів успішної професійної діяльності фармацевтів	267
Яновська Т.А. Психологічні особливості професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці	270

Ю Р И Д И Ч Н І Н А У К И

Бабич В.А., Недбайло В.В. Роль Національного агентства у протидії адміністративним корупційним правопорушенням	275
Бабич В.А., Таранюк Т.О. Особливості адміністративного провадження у справах про дрібне викрадення чужого майна	278
Веклич В.О. Зміна громадянської свідомості як передумова позитивних перетворень: правові орієнтири	282

ФАКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Іванова В.В.

Мукачівський державний університет

Стаття присвячена проблемі пошуку ресурсів і шляхів подолання труднощів розвитку в дошкільному дитинстві. Охарактеризовано фактори виникнення проблем соціального функціонування особистості дитини. Визначено важливі суб'єктивні показники готовності до успішної соціалізації дошкільнят. Встановлено, що наявність психологічно безпечного розвиваючого середовища в ДНЗ виступає в якості необхідної умови розкриття, прояву та розвитку особистісного потенціалу дитини. Позитивне сприйняття педагогом дошкільнят і самого себе є одним із значущих чинників ефективного педагогічного спілкування як важливого фактору оптимізації психологічного розвитку дитини.

Ключові слова: психологічне благополуччя, соціалізація, педагогічна взаємодія, педагогічне спілкування, самооцінка, дошкільник.

Постановка проблеми. Загальновизнаним положенням про те, що взаємодія з дорослими виступає простором розвитку і чинником становлення особистості дитини в дошкільному дитинстві [5; 6]. Процес взаємодії - це спів-буттєва спільність, в якій відбувається становлення картини світу і усвідомлення себе в ньому [10].

В даний час фокус наукових досліджень переміщається від вивчення факторів, що підвищують вразливість дитини, до вивчення факторів, що захищають її від дій стресу, і попереджають виникнення психологічних ризиків. Сьогодні особливого значення набуває проблема пошуку ресурсів і шляхів подолання труднощів розвитку в дошкільному дитинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно в психології підкреслюється, що в перші роки життя психіка дитини в своєму розвитку проходить таку «відстань», з якою не зрівняється жоден наступний вік. Це обумовлено, перш за все, онтогенетичними особливостями дошкільного дитинства.

У цей віковий період у дитини розвиваються когнітивні, емоційні, вольові процеси, вторинні психічні функції, а також мова і здатність до взаємодії. Вона починає усвідомлювати свою унікальність і проявляти себе як особистість в різних ситуаціях життя. Накопичуючи індивідуальний досвід, досягнення в предметній, ігровій та навчальній діяльності, освоюючи рефлексію як спосіб ідентифікації з ідеалом і зі зразками, як їй транслюються, приймаючи позицію особистості відповідальності, дитина стає здатною до рефлексії і вся сукупність життєвих явищ тим самим соціалізуються.

Неоднозначність соціальної ситуації розвитку в даний час, дестабілізуючий вплив певних соціокультурних феноменів, породжують кризу психологічних механізмів адаптації особистості, що виявляється в дезінтеграції психіки, психологічних ризиках розвитку; інтенсифікації процесів соціально-психологічної деформації, яка формує психологічні умови можливості виникнення адиктивної і девіантної поведінки; в зниженні здібностей встановлення емоційно близьких міжособистісних відносин; емоційної нестабільності. Названі вище фактори є показниками виникнення проблем соціального функціонування особистості і пред'являють особливі вимоги до суб'єкту,

який розвивається, припускаючи прояв таких характеристик «Я-концепції», як: адаптивність в соціокультурній ситуації; високий рівень соціальної компетентності; висока ступінь соціальної пластичності; володіння моделями адаптивної соціальної поведінки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні останні десятиліття актуальні проблеми, пов'язані з обмеженням простору дитячої життєдіяльності, переглядом в суспільстві таких ціннісних установок як шлюб і сім'я, підвищенням рівня життя дитини, пов'язаного зі зростанням споживання товарів і послуг, механізацією побуту, кількістю і якістю дитячої індустрії розваг, виражені особливо різко. Поряд з цим посилюється суб'єктивна незадоволеність, тривожність, знижується рівень психоемоційного благополуччя дітей, що продукує виникнення тривоги і агресивності, які свідчать про психологічне неблагополуччя [1].

Одночасно в сучасній соціореальності спостерігається підвищена стресогенність, зростання дезадаптованості дорослих, що провокує в певній мірі виникнення неконструктивної взаємодії «дорослий - дитина».

В даному контексті проблема визначення показників психологічного благополуччя дітей дошкільного віку, їх розвитку та успішної соціалізації є принципово важливим і з теоретичної, і з практичної точки зору завданням.

Мета статті — визначити та охарактеризувати комплекс показників психологічного благополуччя дітей дошкільного віку, який може бути надійним орієнтиром при побудові психолого-педагогічної системи роботи в умовах дошкільного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні ідеї в області реформування дошкільної освіти звертають увагу, в першу чергу, на необхідність створення умов, забезпечення оптимального розвитку дитини та її конструктивної соціалізації.

Розвиток суб'єкта відбувається в загальному контексті його «життєвого шляху» (С.Л. Рубінштейн) [9]. Дошкільне дитинство в даному ракурсі має особливе психологічне значення, будучи важливою фазою життєвого шляху. У цей період, як підкреслював Л.С. Виготський, складаються певні соціально-психологічні ситуації як своєрідне ставлення дитини до оточуючої її соціальної дійсності. На думку Л.С. Виготського, соціальна ситуація

озвитку дитини визначає в повному обсязі форми: і шлях набуття нових властивостей особистості, психічних новоутворень, які ростуть із соціальної дійсності, насиченої стимулами і джерелами розвитку. Тут соціальне трансформується, асимілюється і відбивається в індивідуальному, поронсуючи певні ефекти соціалізації [3].

Згідно О.В. Петровському, сама соціальна ситуація розвитку може бути стабільною або змінюється, де проектується культурологічна та соціально-історична специфіка, в якій знаходиться дитина. Занурення дитини в життя соціуму проходить наступні фази: адаптації до норм і форм взаємодії, діяльності, прийнятим в цій спільності; індивідуалізації як задоволення «потреби індивіда в максимальній персонізації»; інтеграції особистості дитини в соціум через суперечності між індивідуальними особливостями суб'єкта і приписаними, схвалюваними і культивованими характеристиками, відповідними соціальним цінностям, які сприяють успіху спільної діяльності [8].

В.С. Мухіна розглядає розвиток особистості дитини як рівневе, послідовне формування структури самосвідомості. Велике значення для інструктивного психічного розвитку має самопізнання, самооцінка і адекватний рівень домагань на визнання, адекватне уявлення про себе як представника тендеру, уявлення себе в часі [7].

Різні соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови життєдіяльності задають різноманітні особистісні конструкти, які можна моделювати, створюючи реальне розвиваюче виховне середовище, що включає систему психологічної підтримки, спрямованої на вирішення завдань самої дитини. Особливого значення в дошкільний період набуває підтримка ініціативи в побудові образу самості у дитини або психологічний опір розвитку з боку оточуючих дорослих (В.І. Слодчиков) [9].

Позитивне, адекватне ставлення до себе, позитивна самооцінка один з основних критеріїв психологічного благополуччя дошкільника. Великого значення набуває створення психолого-педагогічних умов, що забезпечують формування у дитини більш диференційованої, адекватної самооцінки (Г.М. Бреслав).

Конструктивний психологічний розвиток також тісно пов'язаний зі становленням самосвідомості й здатністю підтримувати себе у важких ситуаціях, а важливе значення має формування образу «Я», усвідомлення своєї самоцінності й унікальності як основи розвитку засобів самоактуалізації.

У старшому дошкільному віці самооцінка стає основним показником розвитку особистості, причому вона пов'язана з прагненням відповідати вимогам дорослих бути «хорошим». Л.І. Божович зазначала, що в самооцінці дитини слабко виражений раціональний компонент, так як вона ґрунтується на бажанні дитини отримати хвалу дорослого і за допомогою цього зберегти емоційне благополуччя [2]. Наявність одночасно існуючих сильних, але протилежно спрямованих афективних тенденцій провокує внутрішній конфлікт і ускладнює внутрішнє психічне життя дитини. На цьому етапі розвитку протиріччя між «хочу» і «треба» ставлять дитину в ситуацію вибору, викликають різноспрямовані емоційні переживання, створюють амбівалентне ставлення

до дорослих і визначають нестабільність поведінки [2].

У працях Д.С. Брунера, Н.С. Лейтес, В.Ф. Морган, Д.І. Фельдштейна, М. Раттер, Н.О. Бернштейна особливу увагу приділено категорії педагогічної взаємодії як спів-буттєвого простору, і підкреслюється ідея про те, що активність дітей необхідно підтримувати, закріплюючи і заохочуючи ініціативу, досягнення і успіх. Правильне розуміння психологічних особливостей дитини, мотивів її поведінки дозволяють вибрати вірні стратегії і тактику взаємодії, що сприяє розвитку її позитивної самооцінки і успішної соціалізації.

Так як педагогічна взаємодія має потужний розвиваючий потенціал, її зміст і модель, схеми побудови взаємин, що транслюються, накладають відбиток на хід подальшого розвитку особистості. Підтримка ініціативи дитини, актуалізує мотивацію навчання і розвитку. Відсутність підтримуючих відносин продукує ризики виникнення почуття провини і відчуття покинутості, сумнів у власній ефективності, формується неадекватна самооцінка.

Збільшений рівень тривожності сучасних дітей, недостатня здатність використовувати свої інтелектуальні та творчі ресурси, несамостійність, схильність до негативних впливів середовища, комунікативні порушення багато в чому є наслідком недостатнього рівня розвитку системи саморегуляції.

Таким чином, важливими суб'єктивними показниками готовності до успішної соціалізації дошкільнят є такі характеристики особистості дитини, як: адекватна самооцінка; самоприйняття; адекватність психічного відображення реальності; високі показники розумової діяльності і розвинена увага; емоційна стійкість (нормативна тривожність, здатність до емоційної децентрації); саморегуляція і самоконтроль; активність і цілеспрямованість; позитивний образ «Я», в тому числі задоволеність своїм соціальним статусом в групі; інтегрованість у соціальний контекст, задоволеність спілкуванням, вміння налагоджувати соціальні контакти з однолітками і дорослими; позитивне самосприйняття.

Саме спосіб ставлення до іншого є, на думку багатьох авторів, «центральною, змістоутворюючою характеристикою людини» [2], так як її розвиток і самореалізація відбуваються в соціальних умовах. Гармонія в сфері соціальних відносин є значущим фактором, що впливає на індивідуальне благополуччя. Як підкреслював С.Л. Рубінштейн, напрямок розвитку суб'єктності визначається тим, до яких взаємодій людина прагне, які відносини з іншими вона здатна встановити [8].

У період дошкільного дитинства соціальний світ дитини вимагає від неї активності, вирішення нових завдань і набуття нових навичок; тут похвала і нагорода за успіх є фасилітуючими засобами. Це вік, коли діти починають відчувати, що їх сприймають і зважають на них. «Я те, що Я буду» - стає в дитини головним почуттям ідентичності в іграх.

З'являються рефлексія і емпатія, можливість зрозуміти іншого і в разі його невдач ввійти в його стан і зуміти співпереживати, відчути бажання і прагнення іншого. Це відкриває внутрішні, емоційні стани іншої людини, дає можливість зрозуміти

мотиви поведінки «значущого іншого», продукує розвиток соціальних здібностей (В.С. Мухіна) [7].

Знижується імпульсивність емоційних проявів дитини, виникають почуття відповідальності, справедливості, прихильності, емпатії, формується радість від ініціативної дії, розвиваються соціальні емоції у взаємодії з однолітками. Дошкільник ототожнює себе зі значущими іншими, разом з тим диференціюючись і відособлюючись від інших, розвиваючи індивідуальність (В.О. Петровський) [8]. Виникає емоційне передбачення результатів чужих і власних вчинків, узагальнення переживань, «емоції стають розумними» (В.П. Зінченко) [4].

Перед педагогами стоїть завдання адаптації дитини до життя в соціумі, підтримки розвитку її особистості і формування у неї якостей необхідних для повноцінної, конструктивної взаємодії з іншими. Разом з тим, психолого-педагогічні ризики, що виникають в результаті некомпетентної взаємодії «педагог — дитина» виражаються в: підвищеній тривожності; незадоволеності соціальними контактами; уникненні контактів; неадекватній самооцінці; необґрунтованих страхах; нерозвиненій уяві; нездатності до емоційної децентрації; низькому рівні саморегуляції.

Сучасна система дошкільної освіти активно розвиває новий тип ставлення до самого дошкільного дитинства як етапу розвитку особистості людини, визнаючи її як безумовну цінність на протигагу точці зору на дитинство як етап «підготовки до життя». З цих позицій визнається необхідність забезпечення для особистості, яка розвивається, умов для повноцінного становлення індивідуальності та соціалізації.

Як показує аналіз досліджень психологів, дошкільний вік є відповідальним і унікальним періодом онтогенезу, тут формуються фундаментальні потреби і здібності, що визначають подальший розвиток суб'єкта. Розвиток цих якостей відбувається не тільки під впливом вікового дозрівання фізіологічного та психологічного порядку, але перш за все в процесі педагогічного спілкування з дорослими, а характер і результат якого багато в чому визначається рівнем їх компетентності.

Як показують дослідження вітчизняних і зарубіжних психологів (О.М. Леонт'єв, В.А. Кан-Калик, С.Л. Братченко, Р. Берне, Е. Болт), велике значення у визначенні характеру, змісту і самого ходу процесу педагогічної взаємодії відіграє індивідуальний стиль спілкування.

Грунтуючись на дослідженнях (В.А. Кан-Калик, О.О. Леонт'єв, Т.Н. Шербакова) до конструктивних стилів можна віднести творчу співпрацю, прийняття, демократичний стиль, які можливі при наявності високого професіоналізму, особистісної зрілості педагога, психологічної готовності і високої мотивації до співпраці, здібності та вміння організувати і реалізувати спільну взаємотворчість; дружнє ставлення, що супроводжується визнанням ексклюзивності особистості дитини, готовності демонструвати повагу до цінностей дитини, толерантність, підтримку.

Підтримка автономії і самостійності дитини з боку дорослого розвиває потребу в самопізнанні, самодетермінації, самоконтролі, рефлексії і сприяє розвитку самоефективності, успішності ігрової та навчальної діяльності, соціалізації.

Таким чином, наявність психологічно безпечного розвиваючого середовища в ДНЗ виступає в якості необхідної умови розкриття, прояву її розвитку особистісного потенціалу дитини, її індивідуальності. Велику роль у формуванні розвиваючого освітнього середовища відіграє особистість самого педагога, стиль його спілкування, рівень психологічної компетентності (С.Л. Братченко, В.О. Петровський) [8].

У психології показано, що педагоги з різними стилями педагогічного спілкування моделюють змистовно-неоднозначне середовище взаємодії з дитиною, що в свою чергу по-різному впливає на її емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток. Цікаво, що педагоги ДНЗ з розвиваючим стилем педагогічного спілкування більш емоційно стійкі, проявляють соціальну сміливість, товариськість, гнучкість; демонструють раціоналізм і незалежність.

Для педагогів з організаційним стилем характерна емоційна нестійкість, менш виражена здатність до емпатії, тенденція до захисних форм поведінки, що компенсують низьку довіру до себе та іншого (Т.П. Скрипкіна). З огляду на те, що в дошкільному дитинстві довіра виступає потужним психологічним засобом виховання, дана поведінка дорослого дезорієнтує дитину, ускладнює її розвиток, викликає агресію, уникнення контакту, девіантні реакції, породжує ризики розвитку і психологічні бар'єри в діаді «дитина — дорослий». Цей тип педагогів в меншій мірі виявляють задоволеність своєю професією і творчу спрямованість в спілкуванні з дітьми.

На продуктивність спілкування дорослого з дошкільником безпосередньо впливають професійно значущі якості.

На початкових етапах професіоналізму важливу роль в успішності педагога в просторі взаємодії з дитиною відіграють такі якості як емпатія, реалізація цінностей самоактуалізації, психологічна готовність до особистісно-орієнтованої взаємодії, творча, комунікативна активність. У міру розвитку професіоналізму більшого значення набувають довіра до себе і оточуючих, прагнення до підвищення власної компетентності та особистісного росту.

Для педагогів ДНЗ з великим стажем роботи особливе значення для ефективності в спілкуванні набувають такі якості як емоційна стійкість, товариськість, життєрадісність, емоційність, самоконтроль, здатність адекватно аналізувати оцінювати і прогнозувати ситуацію взаємодії з дитиною.

Як показують дослідження психологів, позитивне самоставлення педагога, прийняття себе та інших проектується в центрації на дитину, орієнтації на її інтереси і потреби розвитку, емпатійності та прийнятті індивідуальних особливостей дітей, в довірчих відносинах в діаді «дитина - дорослий».

Теоретичний аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених показує, що зміст, характер і спрямованість педагогічної взаємодії, організованої педагогом, визначають темпи, напрям і багато в чому результат розвитку дитини і успішність її соціалізації. У процесі взаємодії «дорослий — дитина» відбувається інтеріоризація ефективних моделей поведінки, апробація методів і прийомів діяльності, що, власне, і становить основу подальшої успішної соціалізації.

Велике значення тут має стратегія взаємодії, збирається, в залежності від індивідуальних особливостей, системи смислових установок, індивідуальної концепції педагогічної діяльності, ступеня професійної самосвідомості, особистісних особливостей, а також власного асимільованого досвіду взаємодії.

Таким чином, психологічні ефекти впливу особистості педагога досить різноманітні і полягають тільки в зміні настрою, мотивації, але і в глибокій трансформації особистісної сфери дитини.

У сучасній психології (Н.В. Кузьміна, Г. Маркова, А.О. Реан, Т.Н. ГЦербакова) доведено, що для педагога ДНЗ велике значення має адекватність сприйняття і розуміння педагогом індивідуальних характеристик, емоційного стану, потреб, мотивів і інтересів дітей. Установка на взаємодію, на прийняття особистості як ексклюзивності дитини, дозволяє дорослому педагогу адресну, своєчасну психологічну підтримку дитині.

Як показує зроблений аналіз, педагогічне спілкування можна розглядати як простір розвитку особистості, де розвиваючий ефект залежить від міри суб'єктної включеності дорослого і дитини, міри їх довіри один одному і психологічної компетентності дорослого, який буде взаємодіючим творчому співтворстві з дітьми, вносячи в цей процес власні емоційні, мотиваційні та когнітивні елементи, образ світу, а також індивідуальні характеристики і очікування.

Важливу роль в організації ефективного педагогічного спілкування відіграє «механізм зворотного зв'язку», можливість отримання інформації про результати дій і вчинків, що здійснюються в діалозі з дитиною. Це дозволяє педагогу на основі аналізу результатів своєї діяльності, рефлексії та оцінки сигналів про її сприйняття дитиною коригувати активність, використовувати нові способи впливу, більш адекватні та ефективні.

Дефіцит психологічної компетентності педагога провокує використання механізмів, що спрощують або нормують процес сприйняття дитини і її поведінки за рахунок стереотипізації.

Для організації ефективної співпраці з дитиною педагогу необхідно адекватно відобразити її особистісні особливості. Низька здатність адекватно аналізувати, оцінювати і рефлексувати соціально-перцептивну інформацію призводить до розрізненості розуміння і ускладнює виділення опорних точок в побудові спілкування.

У спілкуванні «дорослий - дитина» присутні також механізми проектування, децентрації та ідентифікації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що позитивне сприйняття педагогом дошкільнят і самого себе є одним із значущих чинників ефективного педагогічного спілкування.

Дефіцит довіри проявляється у дошкільника в нерозвиненості емоційно-моральних ідеалів, в слабкій диференційованості емоцій; низькій самооцінці, тривожності, невпевненості; а на поведінковому рівні в агресивності, конфліктності або навпаки гіперсором'язливості і невпевненості (Т.П. Скрипкіна, О.В. Поліна).

На думку Т.П. Скрипкиної, соціально-психологічна сутність довіри полягає в тому, що в процесі взаємодії здійснюється розкриття значущих цінностей і смислів.

Дорослий, який має адекватну ступінь довіри до себе і до дитини, акцентуючи увагу на ключових властивостях особистості дитини, проектує довіру дитини до себе й іншого, що і лежить в основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, в якій кожен виступає в якості рівноправного партнера. Суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії сприяє збільшенню міри довіри до себе, наслідком чого є психологічне благополуччя дітей, розвиток внутрішніх детермінант успішної соціалізації дитини.

Список літератури:

- Абраменкова В. В. Генезис отношений ребенка в социальной психологии детства [Текст]: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13 / В. В. Абраменкова. - М., 2000. - 420 с.
- Божович Л. И. Изучение мотивации поведения детей и подростков [Текст] / Л. И. Божович. - М., 1972. - С. 24-25.
- Выготский Л. С. Психология развития человека [Текст] / Л. С. Выготский. - М.: Эксмо, 2003. - 1061 с.
- Как построить свое «Я» [Текст] / под ред. В. Г. Зинченко. - М., Педагогика, 1991. - 136 с.
- Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения [Текст] / М. И. Лисина. - М., 1986. - 242 с.
- Лисина М. И. Пути влияния семьи и детского учреждения на становление личности дошкольника [Текст] / М. И. Лисина // Психологические основы формирования личности в условиях общественного воспитания. - М., 2005.
- Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество [Текст]: Учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. - 4-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 1999. - 456 с.
- Петровский В. А. Личностно-развивающее взаимодействие [Текст]: монография / В. А. Петровский, В. А. Калинин, И. Б. Котова. - Ростов н/Д., 1995. - 88 с.
- Рубинштейн С. Л. Человек и мир [Текст]: монография / С. Л. Рубинштейн. - СПб.: Питер, 2012. - 224 с. [Сер. Мастера психологии].
- Слободчиков В. И. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе [Текст]: монография / В. И. Слободчиков. - М.: Школа-пресс, 2000. - 244 с.